

Zaobchádzanie s obsahom o západnom plánovaní v československých architektonických časopisoch 1945–1970

**Treatment of Content on Western Planning in Czechoslovak
Architectural Journals 1945–1970**

Lívia Gažová

ABSTRACT Architectural journals were, for their readers, architects and planners in the former Czechoslovakia, one of the few means of gaining information about Western planning in the post-war period. Despite the Iron Curtain, Czechoslovak planners were significantly influenced by contemporary discussions in the West. Analysis of the content of five major architectural journals from the period 1945–1970 proves that Czechoslovak urban planning discourse was not fully separated from the Western world, but was largely developed in contact with the West. The architectural magazines presented Western content in different genres. In the first years after World War II, the magazines used comprehensive studies based on Western projects and materials obtained mainly from organized excursions abroad. Later, with the introduction of the communist regime, the magazines included social critique, critique of cosmopolitanism, and brief articles based on selections from the foreign press. In the early nineteen-fifties, Soviet ideology-based parodies of Western planning appeared. After the rejection of socialist realism in the mid-fifties, the magazines included regular sections from the Western press and even reportage from abroad.

KEY WORDS Czechoslovakia, planning, architectural journals

Architektonické časopisy boli pre čitateľov – architektov, v bývalom Československu, oddelenom od západného sveta železnou oponou, jedným z mála prostriedkov sprítomnenia situácie v plánovaní miest na Západe. Intelektuálny vývoj kultúry československých povojnových urbanistov a ich tvorbu súdobé diskusie na Západe značne ovplyvňovali, a to najmä v období po vojne ako dedičstvo medzivojnových kontaktov (Mumford 2009) a aj v období šesťdesiatych až osemdesiatych rokov (Roubal 2017). Zdá sa, že československá architektúra a plánovanie so silnou medzivojnovou tradíciou modernizmu, avantgardy a kontaktmi s celým svetom, sa ani po roku 1948 nemohla od západného sveta rázne a úplne odrezat'. Československí urbanisti vo svojich komentároch rozoberali napríklad odkaz Aténskej charty, prehodnocovali modernistické plánovanie alebo rozvíjali neskoršiu kritiku modernizmu inšpirovanú Jane

Jacobs. Ako sa o diskusiách na Západe dozvedali? Existovali viaceré možnosti kontaktu so zahraničím: konferencie, kolokviá, svetové výstavy, exkurzie, stáže, odborné periodiká, literatúra v oficiálnom alebo neoficiálnom vlastníctve (viď Reisch 2013), či profesionálne kontakty pretrvávajúce z mezivojnového obdobia¹. Takéto kontakty so Západom však neboli umožnené ani zďaleka všetkým príslušníkom architektonickej komunity. Naopak boli to tuzemské časopisy, dostupné v každej plánovacej kancelárii, ktoré sprostredkovali reflexie skúseností so Západom a informácie o Západe širokej skupine plánovačov. V svojom výskume sa zaoberám povahou informácií a diskusiami o plánovaní mesta na Západe, ktoré v rokoch 1945–1970 v architektonických časopisoch prebiehali napriek železnej opone. Snažím sa získať odpoveď na otázku, ako boli informácie o západnom plánovaní v československých architektonických časopisoch prezentované, ako s nimi bolo narábané a aké ustálené žánre sa na ich prezentáciu používali.

Cieľom výskumu je preskúmanie medzinárodného rozmeru československého povojnového urbanizmu v *reálne existujúcom socializme* cez reprezentáciu západného plánovania v profesionálnych tlačených médiách. Takýto výskum pomáha prehodnotiť stigmatizujúce prívlastky československej architektúry ako „komunistickej“ či „socialistickej“, ktoré sa vyskytujú najmä v západných architektonicko-historických prácach (Åman 1992), ale aj v domácom verejnom diskurze². Môžeme vďaka nemu tiež pochopiť rozdiely a podobnosti medzi socialistickým a kapitalistickým mestom, ale aj preskúmať povahu „externého tlaku“ (Dulla a Moravčíková 2002: 219) sovietskeho modelu v československom plánovaní. Takéto štúdium nám dovoľuje vidieť československé vlastné kultúrne dejiny v širšom obraze.

V historiografii československej architektúry a plánovania chýba výskum architektonických periodík ako *médií*, teda nielen ako nositeľov informácií, ale aj ako odrazu politického a kultúrneho prostredia. Diskurzívny význam časopisov a textov v nich, ako píše Crysler (2003), spočíva aj v tom, že determinujú naše chápanie a predstavy o svete okolo nás. V prípade plánovačov formujú ich kritický pohľad a imagináciu. Text a budované prostredie sú od seba závislé, pretože „aby sme mohli budovu čítať, musíme ju v prvom rade (o)pišať“ (Crysler 2003: 9). Na príklade tvorby architektonickej histórie, ktorá vymedzuje stavby ako dôležité alebo nedôležité vidíme, že písaný text môže sociálne legitimizovať poznanie o architektúre a určuje, čo sa do histórie zapíše a čo nie.

¹ Napríklad Frapier (2009) opisuje schému fungovania výmeny technických informácií medzi socialistickým Poľskom a Francúzskom, ktorá bola založená na sieťach profesionálov a kontaktoch jednotlivcov. Zdôrazňuje úlohu poľských architektov žijúcich vo Francúzsku, ktorí udržiavali kontakty s domovinou, prednášali na univerzitách alebo sa zúčastňovali na vývoji nových konštrukcií.

² Verejná debata o kvalitách modernej architektúry je v Česku a na Slovensku stále poznačená negatívnymi konotáciami socialistického režimu. V prípade architektonických diel, ako napríklad dostavba SNG či hotel Kyjev v Bratislave, budova Transgas v Prahe či hotela Thermal v Karlových Varoch, sa laická (a dokonca niekedy i odborná) verejnosť nevie zhodnúť na ich hodnote a význame ochrany hmotnej podstaty týchto diel, ktoré sú potom ohrozené búraním, prestavbou alebo chátraním.

Chápanie žánru, Západu a plánovania

V nasledujúcom texte sa zaoberám rôznymi spôsobmi zaobchádzania so zahraničným obsahom a druhmi (žánrami) reprezentácie západného plánovania v československých architektonických časopisoch. Venujem sa tomu, ako v architektonických časopisoch prakticky prebiehal prenos ideí zo Západu na Východ, a najmä, aké žánre československé časopisy na reprezentáciu takýchto informácií používali. Koncept žánru chápem žurnalisticky; na základe štýlu a kompozície textu je to „zovšeobecnený model formálne i obsahovo uzavretého kontextového celku“ (Rončáková 2011: 12). Teda akýsi súbor pravidiel, výrazových a vyjadrovacích prostriedkov, ktoré používajú autori textov. V prípade architektonických časopisov patrí medzi znak žánru aj graficky ustálená forma. Na základe týchto pravidiel definujem rôzne žánre typické pre československé architektonické časopisy v sledovanom období.

Vo svojom výskume sa zaoberám reprezentáciou a sledujem ako sa imaginárny „Západ“ konštruoval cez verbálne a grafické zobrazenie v časopisoch. Západom v tejto práci rozumiem krajinu mimo Sovietskeho zväzu a krajín tretieho sveta, teda štáty západnej Európy, Škandinávie, Severnej Ameriky, Japonsko. Skôr ako geograficky, je delenie na východ a západ v tejto práci chápané kultúrne (preto nezahŕňa napríklad krajiny na západ od Československa pod nadvládou Sovietskeho zväzu). Československo považujem za súčasť východného bloku, za krajinu ekonomicky a politicky závislú od Sovietskeho zväzu, avšak kvôli pozícii satelitného štátu a medzivojnovnej tradícii s rozdielnym stupňom závislosti než mali krajiny Zväzu. Zároveň považujem Československo za jedinečnú prípadovú štúdiu krajiny so silnou tradíciou medzivojnovnej architektúry, ktorá bola všeobecne oceňovaná doma aj v zahraničí. Charakteristická bola aj početnými kontaktmi architektov s medzinárodnou avantgardou (predovšetkým ľavicovou) – viacerí z nich po roku 1948 v krajine ostali a učili sa fungovať v novom štátnom zriadení. Vyhýbam sa tiež „homogenizácii“ socializmu (Ferenčuhová 2013: 233) a uvedomujem si rozdiely v jednotlivých krajinách východného bloku, v rôznych obdobiach socializmu i rolu kontinuity medzivojnovného obdobia. Modernou architektúrou a plánovaním môžeme rozumieť medzinárodný smer uvažovania v dvadsiatom storočí späť s progresom, novými technológiami, vedeckými inováciami a médiami, ktorý odrážal nový, moderný spôsob života. Ten bol spojený s mestskými štruktúrami a zvýšenou potrebou ich plánovania s ohľadom na premeny spoločnosti. Plánovanie budovaného prostredia sa týkalo rovnako miest i výstavby samotných budov, preto je v tejto práci v niektorých prípadoch hranica medzi mierkou plánovania a architektúry nejasná.

Plánovaním nerozumiem iba fyzické usporiadanie mesta, ale i kultúrnu produkciu s vlastným habitom a jazykom a časopisy považujem nielen za odraz diania architektonického a urbánneho diskurzu, ale za miesta jeho samotnej tvorby. Tento prístup vo svojej práci používa aj Beatriz Colomina (1988, 1994), ktorá sa dlhodobo venuje vzťahu architektúry a médií. Upozorňuje na úlohu masových médií, reklamy a mediálnej komunikácie pri vzniku modernej architektúry najmä na začiatku dvadsiateho storočia. Tlač pomohla pomerne rýchlo šíriť architektonické koncepty a princípy modernej architektúry po celom svete, tie boli potom vo veľkom napodobňované a preberané. Najmä vývoj fotografie umožnil jednoduchý prenos k širokému publiku. Priestory, kde sa stavba fyzicky nachádzala, sa tak rozšírili o *priestory* reprezentácie. Viacerí významní modernisti ako Le Corbusier či Karel Teige tiež publikovali, zakladali či editovali vlastné časopisy. Colomina prichádza k záveru, že médiá boli dokonca

predpokladom vzniku modernej architektúry. Aj v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia boli médiá „svojbytnými miestami produkcie architektúry” (Colomina, 2010: 8), a to najmä nekomerčné a nezávislé architektonické časopisy, tzv. *little magazines*³.

Colomina sa vo svojom výskume však venuje len médiám na Západe. Moderná architektúra ale dokázateľne existovala aj za železnou oponou. Mohli časopisy prispieť k rozvoju modernej architektúry a plánovania aj na Východe? Vo svojom výskume si kladiem otázku, akú rolu v diskurze československého mestského plánovania mali architektonické časopisy a ich tvorcovia. Konkrétne ma zaujíma, ako odborné médiá prispeli k šíreniu informácií o architektúre iného politického zriadenia v Československu, ktorého mediálna scéna v socializme bola vo všeobecnosti propagandistická.

Metodológia

Reprezentáciu západného plánovania skúmam pomocou kvalitatívnej analýzy obsahu. Vyhýbam sa doteraz použitým kvantitatívnym postupom skúmania textov architektonických časopisov: počítaniu prívlastkov (Manjolič 2016), kategorizácii referencií na základe krajín (Szalay 2008), či štatistickému vyjadrovaniu obsahu (Zaiček 2015). Tieto výskumy oproti mnou zvolenému prístupu pracujú s tvrdými dátami a redukujú sociálnu realitu tak, že nedokážu zachytiť drobné rozdiely, konotácie, ani napríklad nerozlišujú medzi žánrami. Zároveň v porovnaní s čiastkovými výskumami tridsiatych (Dulla 1992, Foltýn 1993), šesťdesiatych rokov (Andrášiová 2008) či skúmaním jednotlivých titulov časopisov (Dulla 2008, Dulla 2016), sledujem vo svojom výskume prierezoovo dlhšie obdobie a všetky dostupné periodiká, čím podávam komplexnejší obraz. Materiálom pre výskum boli československé architektonické časopisy dostupné v období od 1945–1970, konkrétne *Architekt*, *Architektura ČSR* (od roku 1960 vychádza ako *Architektura ČSSR*), *Sovětská architektura*, *Československý architekt* a *Projekt*. Do zoznamu skúmaných periodík som zaradila aj časopis *Sovětská architektura*, ktorý síce najokázalejšie ukazuje súdobú moskovskú propagandu, no neodmysliteľne dotvára obraz vtedajšej mediálnej scény. Z periodík som na základe archívneho výskumu vybrala všetky zmienky o západnej architektúre, mestskom plánovaní a teórii – celkom 400 rôznych článkov (viď tabuľku č. 1).

Tabuľka 1: Počet skúmaných článkov v jednotlivých periodikách

Periodikum	Obdobie fungovania	Skúmané obdobie	Počet skúmaných článkov
Architekt	1946–1950	1946–1950	27
Architektura ČSR/ ČSSR	1946–1960 / 1960–1990	1946–1960 / 1960–1970	185
Československý architekt	1955–1989	1955–1970	160
Projekt	1958–2019	1958–1960	17
Sovětská architektura	1951–1954	1951–1954	11

³ Beatriz Colomina medzi ne zaradila približne 120 titulov z rokov 1960–1970, medzi inými aj napríklad *ARCH+*, *Architese*, *Architext*, *Arse*, *Bau*, *Casabella*, *Domus*, *Ekistics*, *Form*, *Le Carré Bleu*, *Oppositions*.

Pri skúmaní textov som nepostupovala sémantickou, ani obsahovou analýzou. Sústredila som sa na vonkajšie znaky: zalomenie, umiestnenie v časopise, ustálené formy slov, vnútorné znaky: použitie jazyka, prirôvaní, prácu s obrazovým materiálom, ale aj kontext: spôsob narábania s informáciami, ich prezentácia a pôvod. Do premýšľania som zahrnula aj vzťah článkov s politickou a spoločenskou situáciou. Charakter, početnosť a spôsob reprezentácie západného obsahu sa v období 1945-1960 menil: od povojnového entuziazmu a hľadania vzorov po celom svete, cez postupné ustupovanie od západného obsahu a jeho kritiku po roku 1948, po odmietanie Západu v päťdesiatych rokoch až po znovuoobjavenie zahraničia po roku 1954 - dokonca kritiku defenzívneho prístupu v minulosti (Gažová 2016). Jednotlivé žánre sledujem s ohľadom na tieto premeny. Dokopy som v sledovanom období identifikovala 6 hlavných žánrov. V niektorých prípadoch sa žánre stotožnili s časopiseckými rubrikami, v ktorých texty vychádzali a ktoré poskytovali pre obsah aj štýl článku rámcové pravidlá alebo boli typické pre konkrétne periodikum. Pre potreby tohto textu som vybrala pre žánre reprezentantov, ilustratívne príklady, ktoré opisujem vo výskumnej časti. Mapovanie žánrov v tomto článku, predstavuje prvý krok (makro level) v mojej dizertačnej práci, v ktorej sa venujem skúmaniu reprezentácie západného obsahu v československých architektonických časopisoch. V ďalších krokoch sa budem venovať argumentačným stratégiám a mikroštruktúre jazyka; to však nie je predmetom tohto článku.

Východ a Západ

Ešte donedávna vo výklade našich povojnových dejín prevládal totalitne-historický model (Pullmann 2008), ktorý považoval režim za hýbateľa, ktorému spoločnosť buď vzdorovala, alebo sa mu prispôsobila. Zjednodušujúci model vnímania obdobia socializmu bol spôsobený aj terminológiou, ktorá sa na jeho opis používala: represia a sloboda, štát a ľudia, pravda a lož. Takýto binárny model výkladu socializmu a totality, kde sa občania prezentujú ako bez agendy a svet sa vysvetľuje dichotomicky, podľa Yurchaka (2006), prehliadal hodnoty, významy a reality, ktoré existovali v systéme socialistického režimu a zabúdal na kultúrne fenomény, ktoré boli napriek cenzúre dovolené. Príkladom použitia tejto slovej dichotómie je tiež spôsob štruktúrovania výkladu kultúrnych dejín Papernyiom (2011) za pomoci kultúry 1 a kultúry 2. Tento slovník sa hojne využíval aj v československom výklade dejín architektúry. Napríklad kým v súvislosti so stalinským socialistickým realizmom sa hovorí o „hegemonii“ (Dulla a Moravčíková 2002: 281), šesťdesiate roky sa prirovnávajú k „uvoľneniu“ (Dulla a Moravčíková 2002: 189). Komunistická éra je „dlhé obdobie deštrukcie“ (Frampton 1993 v Zarecor 2015: 21) a rok 1958 je „oslobodením z pút“ (Dulla a Moravčíková 2002: 191). Šesťdesiate roky sú „zlaté“ (Ševčík a Beneš 2014) a obdobie po nich je „paralýzou a čistou letargiou“ (Baum 2017: 100).

V posledných rokoch sa na poli architektúry, urbanizmu a ďalších disciplín objavuje nový typ diskusie, ktorý sa na povojnové obdobie nepozera čierno-bielo; zohľadňuje nielen teóriu a ideológiu, ale aj realitu a prax architektonickej tvorby či nuansy diskurzu. Vyhýba sa tiež *soviológii*, ktorá región východnej Európy vníma ako homogénny a materiálne a konceptuálne oddelený od Západu (Stenning a Hörschelmann 2008: 318). O lepšom skúmaní skutočnej povahy socialistického plánovania sa hovorí v súvislosti s porozumením

pojmu post-socializmus (Ferenčuhová 2016), prehodnotením dominancie západných konceptov skúmania mesta (Ouředníček 2016) alebo ochranou architektonického dedičstva modernizmu (Moravčíková et al. 2013). Napríklad pre pamiatkovú ochranu alebo pre spoločenskú akceptáciu modernistickej architektúry slúži upozorňovanie na podobnosti medzi princípmi československej a západnej architektúry či plánovania ako *argument jej kvality*. O prehodnotení chápania dejín architektúry v dobe rozdeleného sveta hovorí aj Miljacki a Lawrence (2018), ktoré skúmajú kontakty medzi architektmi na Východe a Západe na príklade povojnového Československa. Charakterizujú ich na základe konceptu „predstavy spoločenstva“ (*imagined communities*) (Anderson 1983) ako imaginárnu konverzáciu cez železnú oponu, ktorú viedla snaha našich architektov patriť k západným kultúrnym skupinám. Semipermeabilitu železnej opony explicitne pomenúvajú Moravánszky a Kegler (2017: 8) a podobnú biologickú metaforu použila aj Topolčanská (2006), ktorá hovorí o osmotickom vstupe medzinárodných trendov zreteľnom na stránkach časopisov. O priepustnosti železnej opony napovedá aj „opačný smer“ kontaktov, export architektúry a plánovania z krajín Sovietskeho zväzu na Západ alebo do krajín tretieho sveta (Stanek 2016). Úplné oddelenie Východu a Západu železnou oponou počas studenej vojny spochybňuje aj Péteriho (2004) koncept nylonovej opony (*Nylon Curtain*). „Nylon“ dovoľoval, aby socialistický režim v niektorých oblastiach interagoval so západom, aby sa od neho učil a doháňal ho. Samozrejme, že situáciu vo východnom bloku a v Československu nemôžeme považovať za úplne otvorenú a slobodnú vo vzťahu k Západu, nemali by sme však vnímať socialistickú spoločnosť ako antitézou tej západnej. Vysvetlenie tohto fenoménu poskytuje Yurchak (2006: 10) cez *Lefortov paradox*: v kontexte socializmu sa nezávislosť kreativity človeka a kontrola kreativity vykonávali zároveň. Socialistický človek sa síce mal podriaďovať strane, kultivovať kolektívnosť a potlačiť individualizmus, no zároveň mal byť osvieteným človekom, ktorý sa učí, je zvedavý a kreatívny. V praxi to napríklad znamenalo, že aj keď štát kontroloval pohyb a slobodu jednotlivcov, odborníci mohli udržiavať kontakty so Západom a rozvíjať svoje skúsenosti, pretože cieľom bol kolektívny technologický pokrok⁴. Akademičtí mali v socializme špeciálne postavenie, pretože snaha socialistických režimov zaviesť a udržať si kontrolu nad intelektuálnym a kultúrnym životom paradoxne narážala na potrebu veľkého počtu vzdelaných odborníkov, ktorí riadili projekt modernizácie (Péteri 1998). Inteligencia ako skupina ľudí s vyšším vzdelaním venujúca sa najmä duševnej práci (Churchward 1973), teda prekračovala hranice straníckych elít a tvorila v štátnom režime špecifickú vrstvu. Odborníkov združovali profesionálne organizácie, pod ktorých vedením sa napríklad organizovali výskumné alebo konferenčné cesty do zahraničia či objednávala literatúra. Týmto spôsobom mohli byť neskreslené informácie o Západe dostupné pre odborníkov i v krajinách za železnou oponou. Išlo najmä o odborné informácie z vedy a techniky. Do tohto systému patrila aj architektúra s nejasným poľom pôsobnosti na pomedzí

⁴ Toto platilo vo viacerých odvetviach vedy a techniky. Vedci mali dovolené cestovať za účelom výmeny skúseností či publikovať v zahraničných časopisoch aj bez toho, aby boli členmi strany. Opravňovala ich profesionalita a dobré výsledky v obore. (Osobný rozhovor s vedcom, odborníkom na jadrovú energetiku, Štefanom Šandrikom, 21. 4. 2018.)

technickej disciplíny a kultúry⁵, ktorá však bola zároveň vnímaná ako výskumný obor⁶. V architektonických časopisoch, ktoré boli určené pre odborníkov, výskumníkov v oblasti architektúry, sa preto mohlo nachádzať mnoho zmienok o situácii na Západe.

Situácia v časopisoch

Médiá boli počas obdobia sovietskeho režimu vo všeobecnosti nástrojom Komunistickej strany na šírenie jej myšlienok a ovplyvňovanie nás. V Československu boli do roku 1953 médiá, vydávanie tlače, filmová produkcia i kultúra v rukách Ministerstva informácií (Franc a Knapík 2012: 353), neskôr Ministerstva kultúry. Obsah médií bol centrálné kontrolovaný, tlač bola obmedzená a v masových médiách fungoval zložitý systém propagandy. Ideologický obsah sa tlačil aj do architektonických časopisov, kde sa hneď po 1948 začali objavovať časti, ktoré chválili alebo sa vyjadrovali k režimu. Neskôr boli ich obsah a forma viditeľne predpísané (prejavy na odborných zhromaždeniach, texty k výročiam, grafické prvky patriace k symbolike komunizmu, články z krajín Sovietskeho zväzu). Obsah v sovietskych masových médiách bol obmedzený nielen ideologickou kontrolou, ale aj obsadením redakcie, ktorú zväčša tvorili preverení ľudia či členovia Strany.

Ideologický obsah a informácie o Sovietskom zväze sa dostávali aj do architektonických časopisov. Popri článkoch opisujúcich lokálnu architektonickú produkciu alebo architektonické súťaže sa kládol dôraz aj na starostlivé informovanie o sovietskej histórii architektúry, teórii socialistického realizmu, prekladom textov od sovietskych autorov, sovietskym realizáciám (najmä v časopise *Sovětská architektura*) a československým interpretáciám sovietskeho modelu (najmä v časopise *Architektura ČSR*). V obsahu časopisov nechýbali texty venované dôležitým výročiam alebo zjazdom Komunistickej strany. Avšak na rozdiel od masmédií, v redakčných radách architektonických časopisov pôsobili aj nestraníci, ktorí sa preukázali profesionalitou. To bolo spôsobené aj nedostatkom odborných kapacít v Strane, teda žurnalistov, ktorí by mohli o architektúre písať alebo straníkov-architektov. Do časopisov sa tak mohol dostávať aj obsah, ktorý nemusel byť úplne podľa predstáv bežnej ideologickej kontroly. O tom, ako presne v architektonických časopisoch prebiehala kontrola obsahu a cenzúra, aké redakčné procesy formovali finálnu podobu časopisov alebo či mali architektonické časopisy ako odborné periodiká špeciálnu pozíciu, ktorá sa vymykala cenzúre, však nemáme kvôli chýbajúcemu výskumu ucelený obraz. Mária Topolčanská (2006: 29) napríklad upozorňuje, že dokladom cenzúry je obsah, ktorý v časopisoch nenájdeme – napríklad projekty individuálnych rodinných domov pre vtedajšiu kultúrnu elitu. Marie Benešová, dlhoročná členka redakčnej rady časopisu *Architektura ČSR*, hovorí o výbere obsahu na základe obdobia: „v padesiatých letech to bylo direktivní, v šedesiatých letech už zdaleka ne.“ (Ulrich et al. 2006: 33). Výber zahraničného obsahu závisel nielen od šéfredaktora, ale v niektorých prípadoch aj od dostupnosti či dobrej kvality

⁵ Napríklad vedecký a architektonicko-teoretický časopis *Architektúra a urbanizmus* bol kategorizovaný ako technické periodikum.

⁶ Výskum výstavby a architektúry sa odohrával na samostatných výskumných pracoviskách, za všetky spomeňme napríklad VÚVA (*Výzkumný ústav výstavby a architektury*) založený v roku 1952.

materiálov pre reprodukciu, či od *atraktivity*. Podľa Szalaya (2008) sa napríklad v roku 1961 z 42 ciest do Sovietskeho zväzu a 12 ciest do zahraničia objavili v časopise *Architektura ČSSR* skoro všetky zahraničné a z ciest do neatraktívnejších zväzových republík len pár článkov. Spracovanie zahraničného obsahu, ako priznáva Benešová, mali na starosti tí spolupracovníci, ktorí mali priamu skúsenosť s krajinou z minulosti: „Například o francouzském tisku měla přehled architektka Stašková, která studovala gymnázium v Nimes a skvěle ovládala francouzštinu. Italské časopisy recenzovala Eva Librová. Takže byli vytipováni lidi, kteří mohli tyto služby vykonávat.“ (Ulrich et al. 2006: 39). Pre písanie o zahraničí bolo treba skúsených autorov, ktorí ovládali jazyk, mali kontakty, ale aj všeobecný prehľad. Ten zabezpečovali nielen exkurzie, štúdium zahraničnej literatúry v oficiálnych knižniciach, ale aj nikým nevynútené samovzdelávanie. Ako dodáva Benešová, „architekti nechtěli mluvit o západních stavbách a ty ostatní nestály za hovor. Ale skrytě, pod hladinou, byla informovanost dokonalá.“ (Ulrich et al. 2006: 39).

V súvislosti so zmenou politického režimu v roku 1948 zaznamenala zmeny aj scéna architektonických časopisov. Napríklad časopis s medzivojnovou tradíciou *Architekt* prestal v roku 1950, krátko po prebratí moci komunistami, vychádzať. Najdlhšie pôsobiaci časopis *Architektura ČSR* predstavuje v prvých povojnových rokoch pozoruhodnú prehliadku obsahu, ktorá ukazuje nerozhodnosť v nasledoviahodných modeloch: žiarivá budúcnosť komunizmu sa sriedala s príkladmi z kapitalistických štátov a úspešnými medzivojnovými projektmi. Časopis *Architektura ČSR* vydávali skupiny *Klub architektů*, *Sdružení architektů* a *Společnost architektů*. Po roku 1948 začali byť témy západného plánovania podrobované ideologickej kritike, v rokoch 1951 až 1952 časopis nepublikoval skoro žiaden zahraničný obsah, ani ten kritický. Z časopisu sa vytratil aj zmienky o medzivojnovej architektúre. Ruská architektúra, aj tá historická, mala výsostné postavenie, bola prezentovaná ako hodnotovo nad národnou. V päťdesiatych rokoch sa objavuje typický ostentatívny jazyk, prezývaný *krohovina* (podľa špecifického štýlu Jiřího Krohu). Čoraz viac obsahu bolo venovaného „diskusiám o socialistickom realizme, sovietskej architektúre a československému architektonickému dedičstvu“ (Zarecor 2015: 183) než modelom zo zahraničia.

Rok po zaniknutí časopisu *Architekt* prichádza na scénu dvojmesačník *Sovětská architektura*, oslavujúci architektúru Sovietskeho zväzu. Jeho obsahom boli zväčša články preložené zo sovietskych zdrojov⁷, ktoré západné plánovanie často zosmiešňovali alebo sa voči nemu vymedzovali. Časopis bol súčasťou väčšej rodiny titulov (*Sovětská dráma*, *Sovětská literatura* ...), ktoré sa objavili v satelitných štátoch, aby informovali krajiny o nových trendoch v kultúre Sovietskeho zväzu. Časopis vydávala Sekcia umenia Československo-sovietskeho *institutu* v rokoch 1951-1954 a mal skôr didaktickú a propagandistickú povahu (Zarecor 2015: 185). V roku 1955 ho vystriedal dvojtýždenník *Československý architekt*, ktorý vydávala nová stavovská organizácia architektov *Svaz architektů*. Tomu zodpovedal aj obsah, ktorý bol zväčša inštitucionálneho charakteru, informoval o činnosti, súťažiach, výstavách, ale našiel sa priestor aj na príspevky architektov z ciest do zahraničia, vtipné komiksy či listy čitateľov. V kontexte celoštátnych periodík hral špeciálnu úlohu časopis

⁷ Napríklad z periodík *Sovetskaja arhitektura*, *Arhitektura SSSR*, *Strojitelstvo Moskvy*, *Arhitektura Leningradu*.

Projekt, ktorý začal oficiálne vychádzať v roku 1959. Pôvodne bol len interným periodikom organizácie Štátne projektové ústavy pre výstavbu miest a *dedín*, neskôr ho vydával *Zväz slovenských architektov v Bratislave* (Dulla 2008) ako jediný slovenský architektonický časopis. Ako napovedá názov, bol zameraný na dokončené architektonické či urbanistické projekty reprezentované najmä nákresmi a krátkymi sprievodnými správami. *Projekt*, v ponímaní Československa periférny časopis, ponúkal s blížiacimi sa šesťdesiatymi rokmi priestor pre otvorené architektonické myslenie i zahraničnú architektúru.

Narábanie so zahraničným obsahom

Ako sa informácie o Západe do československých časopisov dostávali a ako s nimi editori zaobchádzali? Na nasledujúcich stranách predstavím jednotlivé žánre reprezentácie západného obsahu.

Podrobné štúdium podľa podkladov zo zahraničia

V prvých rokoch po skončení druhej svetovej vojny sa v architektonických časopisoch objavovalo veľa zahraničného obsahu ako následok medzivojnových kontaktov i hľadania inšpirácie pre mestské plánovanie a povojnovú rekonštrukciu miest naprieč krajinami. Kým medzivojnové časopisy prinášali príklady z tradične funkcionalistických krajín ako Nemecko, Francúzsko či Švajčiarsko, od roku 1946 sú prezentované projekty prevažne zo Škandinávie či Veľkej Británie (Zarecor 2015: 49).

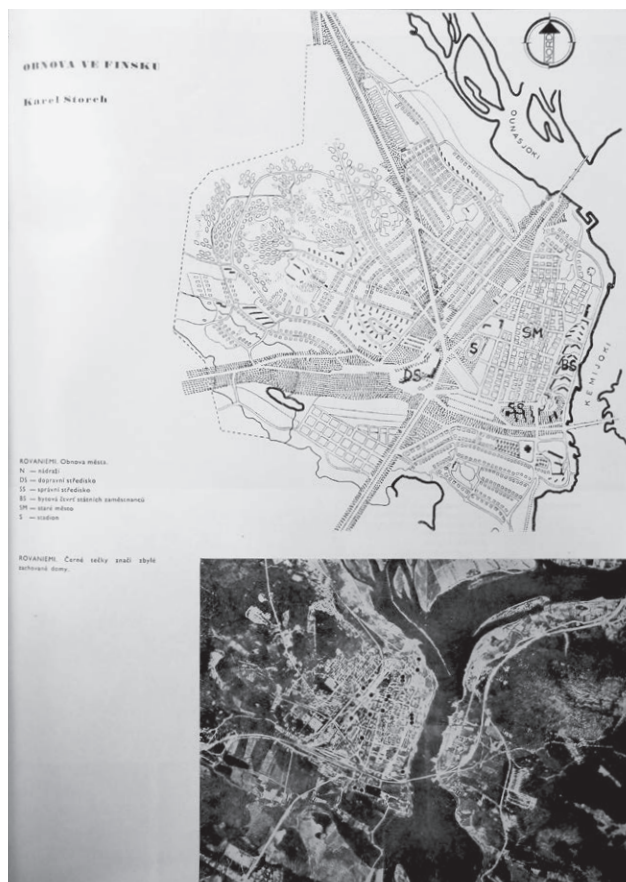
Článok v časopise *Architekt* o fínskom meste Rovaniemi z roku 1947 (Obr. 1) hovorí o urbanistických princípoch obnovy mesta po vojne. Okrem konkrétnych opatrení vyzdvihuje dôležitosť profesie architekta v povojnovom období a prínos architektonických zväzov pre premyslenú obnovu miest, ktorý by mal byť inšpiratívny aj pre Československo.

S grafickým materiálom zo študijnej cesty vo Fínsku zaobchádza článok invazívne: grafik dokresľuje fixou do existujúceho, ručne kresleného urbanistického schwarzplanu⁸ schému mesta, zvyrazňuje breh rieky. Dopísané písmená odkazujú k legende v češtine (N – nádraží, S – stadion, DS – dopravné stredisko). Nepravidelnosť línií pôdorysu a rozdielna hrúbka použitých pier naznačuje, že dokument mohol byť prekreslený z podkladu na pauzovací papier alebo bol do časopisu nedobre technicky zreprodukovaný. Letecká fotografia mesta je rovnako ručne dokreslená a ilustruje zachované domy v meste bodkami. Jej farby sú invertované, aby bolo možné vyznačiť body čiernym perom na bledom pozadí. Takisto dopravný plán je upravený. Podkladová fotografia s viditeľným predelením je reprodukciou dvojstranového materiálu alebo fotografie zloženej z dvoch častí, ktoré na seba vo výslednej podobe nedokonalu nadväzujú. Dopísané skratky korešpondujú s českým prekladom názvov vyznačených území (B – bývanie, P – priemysel), nezodpovedajú fínskym názvom.

---

⁸ Schematické znázornenie mestskej zástavby, vyznačené sú len obrysy budov.

Obrázok 1: Storch, Karel. 1947. Obnova ve Finsku, *Architekt*

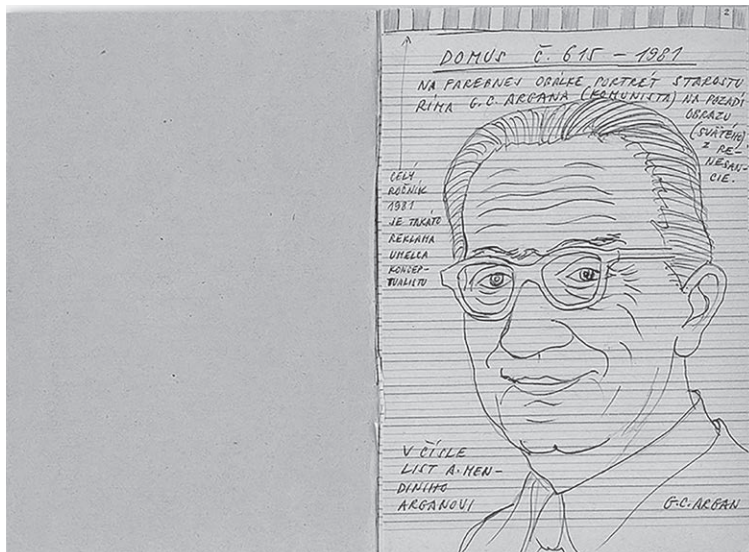
Rok 1948, keď komunistická strana prebrala vládnutie, znamenal zmenu aj pre architektonickú profesiu. Zriadenie projektových ústavov, ktoré združovali všetkých architektov, viedlo k efektívnejšej práci, centralizovaniu plánovania i ku kontrole nad informáciami, ktoré sa k plánovačom dostávali. Ústavy pre svojich zamestnancov organizovali prednášky či výstavy, v knižniciach ústavov bola dostupná študijná literatúra⁹: zahraničné časopisy a knihy, ktoré si ateliéry mohli v obmedzenom množstve i objednávať. Množstvo zahraničných časopisov

⁹ Napríklad Peter Szalay (2008) skúmal, aké časopisy čítali architekti aktívni v 60. rokoch. V prieskume identifikovali 17 titulov, najpopulárnejší bol francúzsky časopis *L'architecture d'aujourd'hui*, britský *Architectural Record* a nemecký *Baumeister*. V zozname sa ocitli aj *Werk*, *Domus*, *Japan Architect*, *Deutsche Bauzeitung*, *Architectural Design* a *Arkkitehti*. Dostupnosť zahraničnej tlače skúmali tiež na základe rozhovorov s architektmi aktívnymi v 60t. rokoch aj Ulrich et al. (2006).

však bolo na počet architektov v ústavoch nedostatočné¹⁰, študovať ich mohli len prezenčne a nemohli si ich objednať samostatne.

Túžba po vlastnej kópii zahraničného časopisu často viedla k prepisovaniu obsahu, či dokonca prekresľovaniu obrázkov. Najnápadnejším príkladom je dielo umelca Júliusa Kollera z roku 1983 (Obr. 2), ktoré možno chápať skôr ako obsesívny umelecký prejav, ale pravdou je, že prepisovanie časopisov v knižniciach bolo v reakcii na nedostatok zahraničnej tlače počas socializmu bežnou praxou aj u aktívnych architektov a plánovačov.

Obrázok 2: Koller, Július. 1983. Domus č. 615/1981, z celku výpisky Domus 615 (2/73), zberka SNG

Knižnice v projektových ústavoch alebo na univerzitách sa stali základom na editorský výber materiálu do odborných periodík. Abstrakty článkov zo západných časopisov nachádzali pravidelne svoje miesto aj v československých architektonických časopisoch, prezentované boli v rôznych formách.

Sociálna kritika

Po roku 1948 periodiká dávali čoraz viac priestoru ideológii a kritike kapitalistického zriadenia. V tomto duchu sa nesie napríklad článok *O míře ve stavbě* (Obr. 3) z roku 1949, ktorý kritizuje dedičstvo kapitalistického plánovania najmä vizuálne.

¹⁰ V časopise *Československý architekt* vyšla na nedostatok periodik v roku 1956 dokonca sťažnosť (Vaymár 1956).

Obrázok 3: Tryzna, Miroslav. 1949. O miere ve stavbě, *Architektura ČSR*

Článok selektuje fotografie, ktoré zachytávajú mizériu západu a názorne ukazuje, že toto je stav, ktorý musíme zlepšiť. Zámerne nešpecifikuje zdroje, ani to, aké krajiny fotografie zachytávajú, popisy sú stručné: „Město“, „Tak bydlí rodiny horníků“. Autor si na vyjadrenie názoru pomáha výraznými vizuálnymi prvkami šípok s výkričníkom a otáznikom, ktorými poukazuje na príklad rozľahlej materskej škôlky navrhutej s nedostatkom miery, označenej slovami „Ale ne tak!“. Poskytuje aj príklad správneho použitia miery – na pôdoryse škôlky zo Švajčiarska.

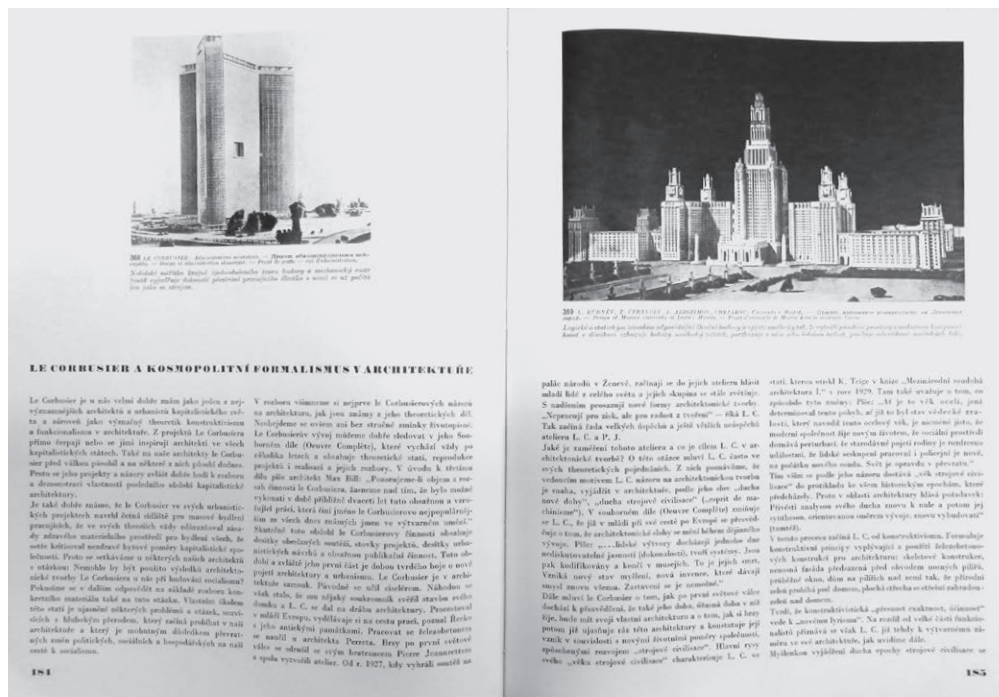
Kritika kozmopolitanizmu

S ponímaním Západu sa v médiách operovalo v dvoch rovinách: kozmopolitanizmu a internacionalizmu. Kým kozmopolitanizmus je produkt „západného imperializmu“, ktorý potláča suverenitu štátov a je lepšie sa mu vyhýbať, internacionalizmus je naopak obohacujúci pre našu kultúru, lebo prináša progres (Yurchak 2006: 160). Vzťah socialistického bloku k vonkajšiemu svetu bol defenzívny, ak sa týkal dominantných tém ako politika či inštitúcie, a naopak integrujúci napríklad v akademických záležitostiach (Péteri 2004). Napríklad dielo významného architekta Le Corbusiera bolo v architektonických časopisoch vnímané tiež dvojznačne. Článok *Le Corbusier a kozmopolitní formalismus v architektuře* (Obr. 4) uverejnený v časopise *Architektura ČSR* v roku 1951, ktorý sa zamýšľa nad tým, či je možné použiť zásady jeho tvorby pri budovaní socializmu, hodnotí prácu Le Corbusiera ako

„kozmpolitný formalizmus“, ktorý ostáva v rovine plánov, lebo kapitalistická spoločnosť ich nemá silu realizovať. Le Corbusierova jednoduchá, čistá architektúra je „tendenčná“ vo svojej „bez tendenčnosti“ a vyhovuje kapitalizmu kvôli svojej bezideovosti. Autor článku porovnáva napríklad Corbusierov plán na prestavbu Paríža s rekonštrukciou Moskvy, aj keď „tyto dva plány se nedají vůbec postavit vedle sebe“. V článku *Od „racionalizmu“ k „organickéj“ architektúre* z časopisu *Projekt* z roku 1959, ktorý bol dokonca prevzatý od ruského autora, už ale dielo Le Corbusiera „zdôrazňuje osobitú úlohu konštruktívno-technických prostriedkov“, ktoré vedú k spriemyselnému architektúry a jeho tvorba je nazývaná racionalizmus.

Obrázok 4: (bez autora). 1951. Le Corbusier a kozmpolitní formalizmus v architektúre, *Architektúra ČSR*

Zmena nazerania napríklad na architektonickú tvorbu bola spôsobená vývojom architektonického myslenia vo východom bloku v priebehu rokov, no ten sa prejavoval okrem iného aj v premenách prijateľnosti a neprijateľnosti konkrétnych západných vzorov na základe kontextu. Zásadný zlom nastal po roku 1954, kedy N. Chruščov v prejave na Všeľvzývovej porade staviteľov, architektov a pracovníkov priemyslu stavebných hmôt, priemyslu stavebných a čistých strojov, projektových a vedecko-výskumných organizácií 7. decembra 1954 odsúdil socialistický realizmus v architektúre, ktorý plynul materiálom i časom. Radšej ako formami sa architekti mali zaoberať štandardizovanými návrhmi, racionalizáciou výstavby

a zbaviť sa dekoratívosti. Odvrátenie sa od soľery¹¹ spôsobilo opätovný záujem o *nepreerušeny* (Szelenyi 1996: 286) vývoj na Západe, ktorý je citeľný aj v obsahu architektonických časopisov. Na obsah časopisov vplývalo aj to, že po smrti Stalina nebolo nič zlé na tom, obdivovať luxus západného sveta, ak obdiv smeroval k estetike, technologickému pokroku a géniu pracujúcich ľudí, ktorý ho vytvorili (Yurchak 2006: 169). Ak sa v architektonických časopisoch hovorilo o neutrálnych témach ako kompozícia, konštrukcia, technológia či typológia, ilustračné a inšpiratívne príklady mohli pochádzať z celého sveta. Presný návod, ako konkrétnu situáciu vnímať neexistoval, modely správneho výkladu ponúkali i médiá, medzi nimi aj architektonické časopisy.

Paródia

V československých architektonických časopisoch sa objavovali aj prebrané texty o západnom plánovaní a architektúre, ktoré mali pôvod v krajinách Sovietskeho zväzu, najmä v časopise *Sovětská architektura*, ktorý bol hlavným propagátorom socialistického realizmu. Články sa zaoberali tým, ako prispôbiť socialistický realizmus československým podmienkam, poskytovali teda skôr akúsi *metódu* socialistického realizmu (Zarecor 2015: 195) než priamu štýlovú inšpiráciu. Tieto texty sa vyznačovali použitím rituálnych textov s opakujúcimi sa metaforami, slovnými spojeniami a prirôvnaniami, ktoré mali pomôcť vysvetliť ideologickú kritiku a vymedzovať sa voči západnému bloku. Petrov a Ryazanova-Clarke (2015) hovoria o typickom „drevenom jazyku“ (*langue de bois*) plnom fráz a neurčitých vyjadrení. Podľa Yurchaka (2006) bola sovietska rétorika vo všeobecnosti skôr jednovýznamová, jazyk bol očistený od viacznačnosti, neurčitosti. Pri písaní o zahraničí sa v tomto časopise vyrovnávali s problémom: ako takýmto jazykom prekladať pojmy z buržoázných jazykov – francúzštiny, angličtiny a nemčiny, ktoré boli zo svojej podstaty viacvýznamové? Ako preložiť slová, ku ktorým socialistická spoločnosť nepoznala synonymum? Odpoveďou bolo použitie úvodzoviek, ktoré sa spájali s istými pojmami v snahe parodovať ich (Papernyj 2011: 247). Napríklad v článku z roku 1953 *Soudobá architektura kapitalistických států*, ktorý opisuje predovšetkým USA (v rámci rétoriky sú to štáty kapitalistické, nie západné ani zahraničné), sa hovorí o *slab architecture* alebo v preklade: „deštičková architektúra“. „Deštičky“ sú použité ako synonymum nestability, detinskosti, prehnanej jednoduchosti, neschopnosti pracovať s detailmi, mierkou, formou, teda kvalitami, ktoré charakterizovali architektúru po stáročia. Použitie úvodzoviek v texte vyjadruje pohŕdanie: „funkcionalismus vnucuje svoje „hodnoty“, či „tato „architektonická“ forma...“. Autor naznačuje, že pojem hodnôt je u takejto architektúry diskutabilný. Autor dokonca proklamuje, že pri *deštičkovej* architektúre človek nevie, či je pred ním budova alebo obrovský radiátor.

Stručné monitoriny zahraničnej tlače a výstrižky

Rázne odmietnutie socialistického realizmu v roku 1954 znamenalo aj pre architektonické časopisy zmenu rétoriky; vo vzťahu k Západu prestali byť iba kritické. V dôsledku

¹¹ Pojem označujúci socialistický realizmus.

dokončovania projektov sa však až do roku 1956 publikovali staršie domáce realizácie v štýle sorely. Architektúra a plánovanie znovu nadviazali kontakt so Západom a celosvetovými trendmi. Do obsahu časopisov sa postupne dostávala typizácia a štandardizácia či moderné urbanistické koncepty. Rubrika o zahraničnej architektúre a plánovaní sa objavila v roku 1954 aj v časopise *Architektura ČSR*. Pravidelná rubrika *Architektura* v zahraničí obsahovala referáty zo zahraničnej odbornej literatúry (časopisov i kníh), texty architektov, ktorí mali možnosť vycestovať do zahraničia na stáž alebo exkurziu, abstrakty a reprodukcie článkov v západných časopisoch. Texty sa venovali rôznym témam od konštrukčných detailov po historický vývoj architektúry. Zahraničím sa v tejto rubrike rozumeli krajiny Sovietskeho zväzu aj mimo neho. Niektoré texty¹² boli spracované podľa viacerých článkov zo zahraničných časopisov, pripraviť ho zahŕňalo teda i jazykovú spôsobilosť. Editori si v rubrike všímali aj to, ako zahraničné časopisy naopak opisujú situáciu na Východe. Text *Casabella o sovětské architektuře* z roku 1963 v netradičnom formáte medzi komentárom, citovaním, opisom a abstraktom, si všíma, ako časopis *Casabella* píše o sovietskej architektúre. Autorstvo je pripísané redaktorky Mackovej, ktorá článok nenapísala, ale podľa poznámky *zpracovala*, teda s ním narábala v zmysle tvorby diskurzu a ponúkla skrátenu verziu článku s vlastnými vsuvkami.

Mnohé z textov boli uverejnené bez akýchkoľvek referencií, čo môže naznačovať, že materiály pochádzali z rôznych zdrojov a zistiť pôvod nebolo možné alebo žiaduce. Zdroje neuvádza napríklad ani článok v časopise *Architektura ČSR*, ktorý detailne opisuje mesto Harlow v Anglicku. Článok neobsahuje žiadnu zmienku o tom, kde sa autor, architekt Miroslav Sluka, dostal k tak podrobným informáciám. Nehovorí, odkiaľ sú pôdorysy budov s anglickými popismi, plány mesta s legendou v angličtine alebo fotky obytných štvrtí ešte bez ľudí. Materiály sú použité v originálnej forme, nepreložené a neprepísané.

Na kreatívne zaobchádzanie so zahraničným obsahom odkazuje priamo aj rubrika *Četli sme, viděli sme, vystřihli sme*, ktorá sa objavila v dvojtýždenníku *Československý architekt* v roku 1958. Jej názov doslova poukazuje na výstrižkový pôvod informácií z rôznych zahraničných časopisov. Obsah rubriky, ktorá bola graficky umiestnená na okraji strany, bol predovšetkým vizuálny. Išlo vlastne o náhodnú koláž rôznych fotografií alebo pôdorysov s popismi (napríklad vo vydaní z roku 1958 bol uverejnený obytný komplex v Zurichu, zastrešenie z ľahkých nosníkov, bazén v Miláne, stolička z Brazílie a nemecké obchodné domy), ktoré obsahujú stručnú informáciu a konkrétny zdroj obrázku (napr. *Urbanistica* 22/57). Aj napriek malému rozsahu formátu nešlo len o výstrižky architektonických a dizajnových objektov a kuriozít, ale v rubrike sa objavila aj schéma vodných diel na Dunaji. Vo výbere príkladov nemožno sledovať výraznejšiu logiku či zámer.

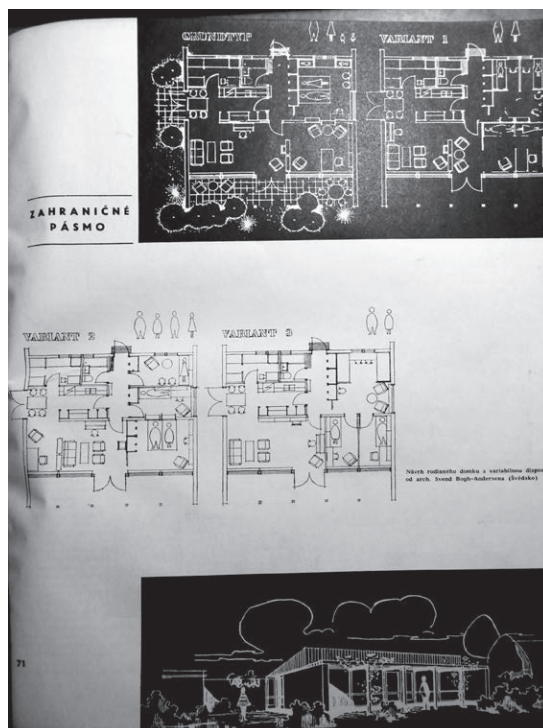
Skoro úplne bez slov si vo svojej rubrike *Zahraničné pásmo* (Obr. 5) vystačil časopis *Projekt*, ktorý v roku 1959 publikoval len nákresy rodinného domu zo Švédska bez akéhokoľvek textu, len s malou poznámkou s menom autora a jeho národnosťou. Grafické spracovanie skromných podkladov používa invertované farby, čím vzniká zaujímavejšia kompozícia pôvodného nákresu a tmavých obrázkov s bielymi linkami a popisom v pôvodnom jazyku (*Grundtyp, Variant*). Prispôbovaním grafického materiálu formátu časopisu došlo k orezaniu

---

¹² Napríklad Kadlec (1962)

štafáže na hornom okraji zobrazenia dispozície. Strohý typ zobrazenia projektu ukazuje, že články v architektonických časopisoch môžu autori považovať za plnohodnotné aj bez textovej informácie.

Obrázok 5: (bez autora). 1959. Zahraničné pásmo, *Projekt*

Reportáže

Najobsažnejšími autorskými článkami, ktoré sa venovali Západu, boli reportáže z konferencií, stáží a exkurzií. Autor neslúžil len ako mediátor, ale vkladal svoj expertný hlas, aby opísal situáciu. Na základe poznatkov sa písali úvahy, zamyslenia, hodnotenia. Reportážny žáner z prvej ruky sa vymykal sovietskej snahe eliminovať autora a jeho bezprostredné dojmy, ako to vidíme napríklad v článkoch v socialistických masmédiách. Jazyk v týchto médiách, ktorý bol podľa Yurchaka (2006) normalizovaný, uniformný a anonymný, sa vyhýbal dojmom z prítomnosti a autorskému hlasu, informácie prezentoval ako dané v snahe vyhnúť sa pochybnostiam. Reportážny jazyk v architektonických časopisoch však obsahoval slová bezprostredného pozorovania či komentáre. Mnoho reportáží malo až turistický charakter. Najmä v dvojtyždenníku *Československý architekt* sa skoro v každom vydaní od roku 1955 objavil na poslednej strane záznam z návštevy zahraničnej krajiny, išlo napríklad o Island, Holandsko, Japonsko a mnohé iné. Články boli uvedené titulkami ako „Poznámky z ...“.

„Dobrodružství v ...“, „Dojmy z ...“, „Cesta po ...“, a podobne, ktoré tiež odkazujú na cestovateľský, opisný charakter. Niektoré reportáže boli uverejnené aj na pokračovanie. Články boli zväčša doplnené o vlastné, neštylizované a neprofesionálne fotografie, čo však môžeme niekedy len predpokladať, lebo meno autora záberov nebolo uvedené vždy.

Podobne je to aj v prípade reportáže z roku 1960 *Itálie našim pohledem* (Obr. 6) zo zahraničného zájazdu do Talianska, ktorý usporiadal *Svaz architektů*. Sprevádzajú ho fotografie bežného dňa na modelovom sídlisku ale aj profesionálne zábery – obsahuje aj impozantné zobrazenie výškovej budovy Pirelli s jasne upravenou perspektívou.

Obrázok 6: Dvořák, Jan. 1960. *Itálie našim pohledem*, Československý architekt

Článok začína ideologickým rámcovaním textu, vymedzuje sa voči individualizmu, kozmopolitizmu a uvádza účel cesty, ktorým je premyslenie priestorových kvalít nových obytných štvrtí. Po návšteve autor netají sklamanie z bežnej architektonickej produkcie v Taliansku, ktorá je zväčša oveľa nekvalitnejšia, než žiarivé príklady známe z časopisov. Upozorňuje na prílišné protiklady v architektúre a plánovaní, modelové sídliská, ale aj obytné štvrte bez akejkoľvek koncepcie, aké by u nás nemohli existovať. Socialistická spoločnosť však má všetky predpoklady odstrániť tieto nedostatky. Zdôraznený je motív ponaučenia, porovnávania a kritického aplikovania zahraničných princípov doma. O opatrnom použití západných vzorov v československom plánovaní hovorí napríklad aj článok z roku 1964

Úvahy z cestovného zápisníku Júliusa Šifa o návšteve luxusného bytu v Miláne. Doslova píše: „Ptal jsem se, proč to? Řekli mi, my si to můžeme dovolit. ... Myslím, že nemohou“. Autor varuje pred prevzatím zbytočného, navrhuje vyhýbať sa „aranžérskeму prístupu“ a vyzýva kriticky zhodnotiť západné vzory, neakceptovať ich automaticky a myslieť na morálne poslanie architekta voči socialistickej spoločnosti.

Záver

Štruktúra československých časopisov v sledovanom období veľmi dobre ukazuje implementáciu princípov režimu do architektonickej sféry a premenu ich pôsobenia: zbavenie sa medzivojnového odkazu v podobe zrušenia časopisu *Architekt*, zavádzanie ideologického obsahu do existujúceho časopisu *Architektura ČSR*, informovanie o sovietskej kultúre v propagandistickom časopise *Sovětská architektura*, jeho nahradenie Československým architektom, periodikom novej inštitúcie, ktorá podľa sovietskych princípov združovala všetkých architektov, až po založenie slovenského podnikového časopisu *Projekt* s uvoľnenejším režimom v šesťdesiatych rokoch. Zvolené formy zaobchádzania so zahraničným obsahom v periodikách vyplývajú z aktuálneho politického postoja k Západu a západnému plánovaniu.

Na základe výskumu reprezentácie západného plánovania v časopisoch sa dá povedať, že počas celého obdobia socializmu nájdeme v architektonických časopisoch zahraničný obsah, s ktorým sa zaobchádzalo v zmysle produkcie diskurzu: plánovanie na Západe sa nielen opisovalo, ale aj diskutovalo, dávalo do kontextu, kriticky hodnotilo. To, ako boli informácie o západnom plánovaní v československých architektonických časopisoch prezentované záviselo najmä od historicko-spoločenského kontextu – obdobia, v ktorom sa článok objavil, od zázemia, ideologického presvedčenia a erudície autora, dostupnosti zdrojov a charakteru periodika. Dá sa predpokladať, že v menšej miere závisel od kontroly vyšším úradom, skôr mohol byť podrobený autocenzúre autora. V časopisoch sa takýto obsah vyskytoval vo forme viacerých žánrov.

V prvých rokoch po vojne autori neproblematizujú pôvod informácií, pretože išlo o naliehavú potrebu inšpirácie k naštartovaniu architektonickej produkcie po vojne. Tomu zodpovedá narábanie aj s menej kvalitnými dostupnými materiálmi, nerešpektovanie autorských práv. Medzi žánrami dominujú (a) podrobné štúdie podľa podkladov zo zahraničia. Tie pochádzali zrejme z organizovaných exkurzií¹³ alebo z iných zdrojov, ktoré ale v článkoch neboli špecifikované. Po prevzatí moci komunistami v roku 1948 nastalo zriaďovanie nových inštitúcií centrálného plánovania, ktoré združovali profesionálov do projekčných pracovísk. To pomohlo štátu okrem iného k vyššej kontrole nad oficiálnymi zdrojmi informácií, aj nad ich zaobstarávaním. Zahraničné časopisy boli dostupné v knižniciach v projektových ústavoch a tie sa stali zdrojom na výber obsahu aj do odborných časopisov. V súvislosti so silnejúcim režimom na konci štyridsiatych rokov však zahraničné modely plánovania mesta začínajú byť čoraz viac podrobované kritike a je poukazované na ich nedostatky v porovnaní s plánovanou

¹³ Môžeme to dedukovať napríklad z toho, že články na podobné témy od rôznych autorov sa objavili vo viacerých periodikách, a teda mohlo ísť o členov jednej exkurzie, alebo z toho, že články od jedného autora vychádzali na pokračovanie a sledovali trasu exkurzie.

ekonomikou východného bloku. Výber sa teda stáva selektívnym a ovplyvneným ideológiou, články ktoré vznikajú, sú založené najmä na (b) sociálnej kritike, (c) kritike kozmpolitanizmu či štátneho zriadenia. Sovietizácia obsahu v päťdesiatych rokoch znamenala pre architektonické časopisy nástup tvrdej ideologickej kritiky a (d) parodovania plánovania na Západe. Tieto prístupy sa objavovali najmä v časopise *Sovětská architektura*. Po ráznom odmietnutí socialistického realizmu v roku 1954 sa pozornosť postupne obrátila znova na Západ a témou sa stalo modernistické plánovanie a štandardizácia. V časopisoch sa objavili pravidelné rubriky založené na (e) monitorovaní zahraničnej tlače. Niektoré z nich priamo odkazovali na „výstrižkovú“ metódu narábania s obsahom. Čoraz početnejšie boli v tomto období aj (f) reportáže z návštev zahraničia. Architektonické reportáže sú v kontexte socializmu zaujímavým žánrom, ktorý bol síce považovaný za odborný (publikovaný v odbornom periodiku), ale do veľkej miery dával priestor aj na informácie o zahraničnej kultúre, spôsobe života alebo o cestovateľských zážitkoch z krajín na západe. Aj tento príklad ukazuje, že obsah, ktorý architektonické časopisy ako odborné periodiká prinášali, stál na pomedzí medzi kritizovaným kozmpolitným a obohacujúcim internacionálnym – medzi informáciami, ktoré boli bežnej populácii zamlčané, ale komunite odborníkov mohli byť sprostredkované. Podrobné štúdium obsahu architektonických časopisov nám podáva dôkaz o tom, že diskurz československého urbánneho plánovania nebol uzavretý nepriepustnou železnou oponou, ale rozvíjal sa aj v kontakte so Západom.

Pri uvažovaní o československom socialistickom plánovaní či architektúre socialistického modernizmu je preto nutné zahrnúť aj túto selektívnu priepustnosť – semipermeabilitu železnej opony, súdobú osmotickú (Topolčanská 2006) medzinárodnú diskusiu, ktorá prebiehala aj napriek studenej vojne. Takéto uvažovanie sponchybňuje výhradné postavenie sovietskeho modelu v československom mestskom plánovaní a dovoľuje nám uvažovať o československom architektonickom dedičstve v širších súvislostiach. Bolo by príliš zjednodušujúce hovoriť, že smer prenosu informácií zo západu na východ bol hýbateľom vývoja architektonickej moderny. Modernizmus bol naopak výslednicou všeobecnej architektonickej diskusie, ale aj národných špecifik zodpovedajúcich historickej tradícii – v Československu špeciálne tradícii architektonickej moderny z medzivojnového obdobia. Moderný urbanizmus v Československu sa rozvíjal pod vplyvom viacerých impulzov, ktoré treba vnímať v celosvetovom kontexte. Napriek tomu nemôžeme o československom plánovaní miest hovoriť ako o úplne otvorenom k Západu, už len z dôvodu, že bolo ideologicky a materiálne závislé na Východe. Za výsledkami skúmania obsahu odborných časopisov treba vidieť aj premenu povahy architektonickej profesie v socializme, ktorá sa vyznačovala víziou architekta – vedca a architektonickej praxe ako vedeckej práce. Vďaka tejto tendencii sa mohli periodiká určené pre skupinu odborníkov čiastočne vymykať ideologickej kontrole v záujme progresu socializmu a vedeckého bádania. Vedecké periodiká, oficiálne architektonické médiá, sprostredkúvali odbornej komunite kontakt so Západom. Tento prínos je dôležitý aj v kontexte toho, že v československej architektúre a plánovaní neexistovali žiadne architektonické samizdaty či neoficiálna tlač, ako to bolo napríklad v umení či literatúre. Voľnosť architektonických časopisov však bola relatívna: musíme si uvedomiť, že pri skúmaní časopisov nevidíme, čo v nich publikované nebolo, čo neprešlo selekciou a čo zo západného plánovania ostávalo neviditeľné.

Literatúra

- ÅMAN, Anders. 1992. *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era: An Aspect of Cold War History*. Cambridge, MA: MIT Press.
- ANDERSON, Benedict. 1983. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- ANDRÁŠIOVÁ, Katarína. 2008. „Šesťdesiate roky 20. storočia v architektúre Slovenska.“ *Architektúra a urbanizmus* 42(1–2): 119–139.
- BAUM, Mirko. 2017. „On Bees and Bolts: Školka SIAL – An Architects’ Commune in Czechoslovakia.“ Pp. 97–112 in Ákos MORÁVANSZKY a Karl KEGLER (eds.). *Re-Scaling the Environment: New Landscapes of Design 1960-1970. East West Central: Re-building Europe, 1950-1990 (Vol. 2)*. Basel: Birkhäuser.
- CHURCHWARD, Lloyd Gordon. 1973. *The Soviet Intelligentsia: An Essay on the Social Structure and Roles of Soviet Intellectuals during the 1960s*. London: Routledge.
- COLOMINA, Beatriz. 1988. „L’esprit Nouveau: Architecture and Publicité.“ Pp. 57–99 in Beatriz COLOMINA a Joan OCKMAN (eds.). *Architectu-re-production*. New York: Princeton Architectural Press.
- COLOMINA, Beatriz. 1994. *Privacy and Publicity: Modern Architecture as Mass Media*. Cambridge, MA: MIT Press.
- COLOMINA, Beatriz. 2010. *Clip/Stamp/Fold. The Radical Architecture of Little Magazines 196X to 197X*. Princeton: Princeton University Press.
- CRYSLER, Greig C. 2003. *Writing Spaces: Discourses on Architecture, Urbanism, and the Built Environment, 1960-2000*. London: Routledge
- DULLA, Matúš. 1992. „Teoretické myslenie modernizmu na Slovensku. Textová analýza hodnotiacich a teoretických článkov časopisu Slovenský staviteľ.“ *Architektúra a urbanizmus* 26(3–4): 145–154.
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. 2002. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. 2002. Bratislava: Slovart.
- DULLA, Matúš. 2008. „Reflexia architektúry v päťdesiatich ročníkoch časopisu Projekt.“ *Projekt* 50 (1, 2, 3–4, 5).
- DULLA, Matúš. 2016. „Teória a veda v architektúre a urbanizme: päťdesiat rokov časopisu A&U.“ *Architektúra & urbanizmus* 50(3-4): 4–17.
- FERENČUHOVÁ, Slavomíra. 2013. *Sociologie města 21. století*. Praha: SLON.
- FERENČUHOVÁ, Slavomíra. 2016. „Accounts from behind the Curtain: History and Geography in the Critical Analysis of Urban Theory.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 40(1): 113–131.
- FOLTÝN, Ladislav. 1993. *Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918-1939*. Bratislava: Spolok architektov Slovenska.
- FRAPIER, Christel. 2009. „The Circulation of Technical Knowledge between France and Eastern Europe, 1945–1975.“ *The Journal of Architecture* 14(2): 185–196.
- FRANC, Martin a Jiří KNAPÍK. 2011. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*. Praha: Academia.
- GAŽOVÁ, Lívia. 2016. *Osmosis or Propaganda? Western Models of Urbanism in Czechoslovak Architectural Press (1945-1960)*. Diplomová práca. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- MANJOLOVIĆ DMITROVIĆ, Jelena. 2016. „Architectural Meanings and their Mode of Reference – Analysis through Publications.“ *Architektúra a urbanizmus* 50(3–4): 192–209.
- MILJACKI, Ana a Amanda REESER LAWRENCE (eds.). 2018. *Terms of Appropriation: Modern Architecture and Global Exchange*. New York: Routledge.
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta et al. 2013. *Moderné a/alebo totalitné v architektúre 20. storočia*. Bratislava: Slovart.

- MORÁVANSZKY, Ákos a Karl KEGLER (eds.). 2017. *Re-Scaling the Environment: New Landscapes of Design 1960–1970. East West Central: Re-Building Europe, 1950-1990 (Vol. 2)*. Basel: Birkhäuser.
- MUMFORD, Eric. 2009. „CIAM and the Communist Bloc, 1928–59.” *The Journal of Architecture*, 14(2): 237–254.
- OUŘEDNÍČEK, Martin. 2016. „The Relevance of “Western” Theoretical Concepts for Investigations of the Margins of Post-Socialist Cities: The Case of Prague.” *Eurasian Geography and Economics*, 57(4–5): 545–564.
- PAPERNYJ, Vladimir. 2014. *Kultura 2 – architektura stalinské epochy*. Řevnice: Arbor Vitae.
- PETROV, Petre a Lara RYAZANOVA-CLARKE. 2015. *The Vernaculars of Communism: Language, Ideology and Power in the Soviet Union and Eastern Europe*. London: Routledge.
- PÉTERI, György. 1998. *Academia and State Socialism: Essays on the Political History of Academic Life in post-1945 Hungary and Eastern Europe*. New York: Columbia University Press.
- PÉTERI, György. 2004. „Nylon Curtain – Transnational and Transsystematic Tendencies in a Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe.” *Slavonica* 10(2): 113–123.
- PULLMAN, Michal. 2008. „Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění“ *Soudobé dějiny*, 15(3–4): 704–718.
- REISCH, Alfred. 2013. *Hot Books in the Cold War*. New York: Central European University Press.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. 2011. *Žurnalistické žánre: učebnica pre poslucháčov vysokoškolského štúdia*. Ružomberom: Verbum.
- ROUBAL, Petr. 2017. „Krise urbanistické moderny v socialismu. Případ plánování Prahy od šedesátých do osmdesátých let 20. století.” *Soudobé dějiny* 24(3): 335–360.
- SZALAY, Peter. 2008. *Prijímanie zahraničných vplyvov v architektúre šesťdesiatych rokov 20. storočia na Slovensku*. Bratislava: Fakulta architektúry STU.
- STANEK, Łukasz. 2016. „An Image and Its Performance: Techno-Export from Socialist Poland.“ Pp. 59–71 in Ákos MORÁVANSZKY a Torsten LANGE (eds.). *Re-Framing Identities: Architecture's Turn to History, 1970–1990. East West Central: Re-Building Europe, 1950-1990 (Vol. 3)*. Basel: Birkhäuser.
- STENNING, Alison a Kathrin HÖRSCHELMANN. 2008. „History, Geography and Difference in the Post-socialist World: Or, Do We Still Need Post-Socialism?” *Antipode* 40(2): 312–335.
- SZELÉNYI, Iván. 2011. „Cities under Socialism – and After.“ Pp. 286–317 in Gregory ANDRUSZ, Michel HARLOE a Ivan SZELÉNYI (eds.). *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford: Blackwell Publishers.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. 2009. *Architektura 60. let: „Zlatá šedesátá léta“ v české architektuře 20. století*. Praha: Grada.
- TOPOLČANSKÁ, Mária. 2006. „Identity Game: Czech and Slovak Architecture Magazines as Travelogues.“ *Architectural Design* 78(3): 26–33.
- ULRICH, Petr et al. 2006. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT.
- YURCHAK, Alexei. 2006. *Everything Was Forever, Until it Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.
- ZAIČEK, Martin. 2015. „Štatistika príspevkov publikovaných v časopise Projekt, 1957–1989.“ Archív oddelenia architektúry ÚSTARCH SAV.
- ZARECOR, Kimberley E. 2015. *Manufacturing a Socialist Modernity: Housing in Czechoslovakia 1945–1960*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Použité články z architektonických časopisoch (v chronologickom poradí, v akom sa objavujú v texte)

STORCH, Karel. 1947. „Obnova ve Finsku“ *Architekt.*

VAYMÁR, Z.M. „Zamyšlení nad zahraničními časopisy“ Československý architekt, 2/17–18 (1956).

Tryzna, Miroslav. 1949. „O míře ve stavbě“ *Architektura ČSR*

(bez autora). 1970. „Le Corbusier a kozmopolitní formalismus v architektuře“ *Architektura ČSSR*

KANCELSON a FEDOROV. 1959. „Od ‘racionalizmu’ k ‘organickéj’ architektúre“ *Projekt*

LACASA, Louis. 1953. „Architektura kapitalistických států“ *Sovětská architektura*

MACKOVÁ, L. (zpr.). 1963. „Casabella o sovětské architektuře“ *Architektura ČSSR*

SLUKA, Miloslav. 1956. „Nové město Harlow“ *Architektura ČSSR*

(bez autora): Zahraničné pásmo, Projekt 1959

KADLEC, Alex. 1962. „Nagele, nová vesnice v Holandsku“ *Architektura ČSSR*

DVOŘÁK, Jan. 1960. „Itálie naším pohledem“ Československý architekt

ŠIF, Július. 1964. „Úvahy z cestovného zápsníku“ *Architektura ČSSR*

Iné zdroje

KOLLER, Július. 1983. Domus č. 615/1981, z celku výpisky Domus 615 (2/73), zberka SNG

Autorka

Lívia Gažová je architektka a doktorandka na Katedre sociológie Fakulty sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne.

Kontakt: liviagazova@gmail.com